

ЦЕНЕН ПРИНОС В ИСТОРИЯТА НА СРЕДНОВЕКОВНИТЕ СРЪБСКИ БИБЛИОТЕКИ*

Проф. г.филолог.н. Мария Младенова

тетските и специалните библиотеки, а петата е за най-добра библиотековедска книга, публикувана през годината. Наградите се определят от специална комисиция към Дружеството на библиотекарите. Пишейки тези редове, си мисля, че би било добре (и е време) и Българската библиотечно-информационна асоциация да създаде аналогична награда на името на проф. Стоян Аргиров или проф. Иван Д. Шишманов, които, както знаем, имат съществени заслуги за развитието на библиотекознанието и библиотеките в България.

Гордана Стокич печели и Фулбрайтова стипендия в областта на библиотекознанието за 2005–2006 г. Член е и на редакционната колегия на сп. „Панчевач-ко читалище”.

Рецензираната тук книга е нейната четвърта монография. С нея авторката ѝ цели да постави началото на написването на пълната история на сръбските библиотеки, тъй като досега, въпреки многобройните изследвания, посветени на отделни библиотеки, Сърбия няма цялостна и изчерпателна библиотечна история. Поради това тази книга запълва една съществена празнина в библиотечната и културната история на нашата западна съседка.

Написването на пълна история на библиотеките, в която ѝ да е страна, има голямо значение, тъй като тя разкрива появата и разволя на духовните, интелектуалните и естетическите потребности на обществото, които са израз и на стремежите на човешката личност да се развива и усъвършенства. Историята на библиотеките е и своеобразна история и на ценностите, които едно общество избира, подкрепя и утвърждава в хода на своето развитие. Тя разкрива и мотивите за създаването на библиотеките, отношението на обществото към собствените си писмени и книжовни традиции, изяснява и редица съвременни въпроси, както и тяхното бъдеще, което е обусловено в значителна степен от миналото им.

Важно достойнство на изложението е и фактът, че Г. Стокич е разкрила историята на сръбските библиотеки през Средновековието не изолирано, а в широк

Проф. д-р Гордана Стокич, авторка на рецензирания труд „Книга и библиотеке код Срба у Средњем веку”, е сред известните съвременни библиотековеди Сърбия. Тя работи в Катедрата по библиотекознание и информатика към Филологическия факултет на Университета в Белград, където преподава „История на книгата и библиотеките”, „История на сръбските библиотеки” и „Мениджмънт в библиотеките”. Автор е на около 55 научни статии и на няколко монографии: „Към философията на библиотекознанието: Джес Шира и теорията и практиката на библиотекознанието през XX век” (2002), „Мениджмънт в библиотеките” (2003) и „Управление на библиотеките в обществото на знанието” (2007). Носител е на наградата „Стоян Новакович” за 2002–2003 г., получена от Библиотечното дружество в Сърбия, основано на 14.XII. 1947 г. в Белград, поради което 14.XII. се чества като Ден на библиотекаря в страната. Наградата е на името на проф. Стоян Новакович (1842–1915), известен сръбски филолог, преводач, книжовник, библиотекар и водещ политик от края на XIX век. Дружеството връчва ежегодно 5 награди. Четири са „Библиотекар на годината” – по един от публичните, училищните, универси-

* Стокич, Гордана. Книга и библиотеке код Срба у Среднем веку. –Панчево: Градска библиотека, 2008. –106 с. : с ил.

исторически контекст: държавен, правен, икономически, религиозен, културен и книжовен.

В същото време историята на библиотеките на която и да е страна разширява и нашите представи за духовния живот, образованието и учебното дело в нея през определен период от развитието ѝ, дава информация за възходите и катаклизмите, които библиотеките преживяват, за зависимостта им от политическата, църковната и гражданската история на държавата.

Ключов проблем за всяко историческо изследване е проблемът за периодизацията. Макар че в научните публикации крайната граница на Сръбското средновековие се сочи различно, авторката на книгата е решила да постави за негова граница, две важни събития в историята на цивилизацията: падането на средновековната сръбска държава под турско владичество, което по време почти съвпада със завладяването на Константинопол от турците и изобретяването на книгопечатането с подвижни букви – западноевропейски културен факт, случил се съвсем независимо, но по време, съвпадащо с вече споменатите събития.

В течение на десетилетия от средата до края на XV век се изменя и военната, и политическата, и културната карта на Европа. За разлика от Европа, която продължава да се развива в духа на хуманизма и Ренесанса, Сърбия пада под османско владичество и нейната съдба задълго е откъсната от културните движения на Западна Европа.

Периодът на османското владичество в Сърбия се отличава със своите исторически граници и има собствени характеристики: теми, писатели, ръкописни и печатни книги, други читатели, които авторката смята, че трябва да станат обект на отделно изследване.

Според оценките и предположенията на изследователите, в света са се съхранили около 9000 сръбски ръкописи от XII–XVIII в. От тях само няколко ръкописа се отнасят към XII век, а към XIII – около 180.

Броят на ръкописите през XIV в. и особено през втората му половина стремително нараства.

Част от ръкописните книги, създадени в Сърбия през Средновековието, са религиозни, други са богослужбни, трети черпят сюжети от живота в средновековната държава и църквата, но печат върху тях оставят и взаимните византийско-сръбски културни влияния.

В тези кодекси преди всичко са се съдържали произведения на преводната литература, чиито оригинали били написани на гръцки език.

Така в техния състав до нас са дошли части от Свещеното Писание, което е основен паметник на писмеността за средновековната култура, а също преводни апокрифи, агнографни, църковна поезия,

първите светски литературни жанрове: романи, повести и басни, исторически и юридически текстове. Сред тези ръкописи се е съхранила и богатата оригинална литература, произведенията на която са написани на сръбскославянски език.

Авторката установява, че въпреки историческата, културната и художествената ценност на тези книги за библиотеките, в които те са се пазели, до нас са дошли само откъслечни сведения, позволяващи да се изградят предположения за обема, типа, устройството и използването на книгохранителниците.

Според Г. Стокич през Средновековието, както и у нас, в сръбските земи се различават два типа библиотеки: частни и манастирски. Към първата група се отнасят библиотеките при двора, книжните сбирки на аристокрацията и по-състоятелните граждани, а към втората – колекциите при храмовете, манастирите, отшелническите килии и постниците.

Безспорно е, че най-старата и най-богата сръбска средновековна библиотека е тази в манастира Хилендар на Атон, създаден през 1198 г. от сръбския жупан Стефан Неманя, основател на династията Неманичи, който се замонашва, и неговия син Растко, който по-късно става архиепископ под името Сава.

Опирайки се на познати и напълно нови данни, Стокич със сигурност и без колебание изтъква Неманичите като личности, които първи и трайно проявяват интерес към библиотеките в Сърбия.

Първ Растко Неманич създава добра организация в манастирската библиотека, а също и правилата за опазване на ръкописите в средновековната книгохранителница през XII в.

Проследявайки ролята за библиотеките на редица представители на династията, Стокич стига до последния Неманич – монаха Йоасаф, каталогизирал през XIV в. 1173 гръцки и 439 други книги в манастира Ватопед на Атон. Според Стокич той е и първият сръбски средновековен библиотекар.

Според споменатия каталог на кирилските ръкописи, съставен от Димитрие Богданович и този на старопечатните книги, изработен от Деян Медакович, днес в манастирската библиотека в Хилендар съществуват 815 ръкописни и 79 старопечатни книги, които са добре изучени.

Стокич твърди, че сравнително недостатъчно е изследвано книжовното богатство на Хилендар от гръцки ръкописи от XI до XIX в., които са над 150.

През XIII в., е създаден архив на този манастир, в който днес се пазят около 200 документа от края на XII до края на XVIII в., написани на сръбска кирилица. Към тях се отнасят: грамоти на сръбските владетели за дарения на Хилендар (60), грамоти на Карейската килия (5), дарствени грамоти на манастирите и храмовете в Сърбия (22), както и сбирка от вътрешни атонски актове.

Много богат е и хилендарският архивен материал на чужди езици. Той съдържа сбирка от гръцки грамоти (над 170), влахийски и руски грамоти (9), както и сбирка от турски документи (над 1700). Архивните документи от XIX и XX век са отделени в самостоятелен фонд, който е разделен по езици на три части: турски, гръцки и сръбски.

В края на XIX в. Сава Хилендарец организира фонда на библиотеката, като го разделя на ръкописни и печатни книги, а печатните групира на старопечатни и нови, сигнира ги и ги нарежда хронологично по годината на опечатването им. През 1897 г. Сава Хилендарец създава и „Каталог старина Хилендарских”, в който включва описанията на 471 ръкописа и 147 старопечатни книги, които не е опечатан, но се пази и до днес в манастира.

Ръкописният фонд на Хилендарската библиотека е изследван и разкрит извънредно компетентно от Д. Богданович и Д. Медакович (през 70-те години на XX век. По същото време е изградена и нова сграда за библиотека и музей, като Националната библиотекарна на Сърбия поема редица отговорности, свързани с уреждането им на научни основи.

Най-новият хилендарски фонд съдържа над 30000 книги от XX в., които са постъпили като дарения на манастира.

Авторката обръща внимание на факта, че наследниците на Неманичите също създават редица библиотеки. Проявявайки държавническа мъдрост, те толерират развитието на книжовността. През XIII в. се слага и началото на два от основните литературни жанрове в Сърбия – житието и службата. По време на своето управление Стефан Неманич не само подкрепя манастира Хилендар, но през XIII в. основава и други важни средища на сръбската книжовност и култура в Сърбия – манастирите Студеница, Жича и Милешева, в които поставя началото на активен книжовен живот.

Стокич изтъква, че по времето на крал Стефан Душан Сърбия достига значително държавно и културно могъщество, което му позволява да построи значителен брой храмове и манастири, които също стават средища на културен и книжовен подем. Важна роля в управлението на държавата от този период има и съпругата му Елена – сестра на българския цар Иван Александър, която е имала не само културни интереси, но и собствена библиотека.

Върху основата на резултатите от изследванията на сръбски медиевисти, посветени на сръбската средновековна писменост и книжовност, и на базата на продължителни собствени проучвания Стокич установява, че днешните ръкописни колекции на манастирите Жича, Студеница, Грачаница, Високи Дечани, Манасий, Печката патриаршия и редица друга са относително скромни, но притежаваните от тях пис-

мени паметници свидетелстват за това, че в тях и скрипториумите им през Средновековието е съществувала активна книжовна, преводаческа и преписваческа дейност.

Интересни и достоверни, но непълни са сведенията, които Стокич излага за няколко владетелски и частни библиотеки на заможни граждани на Сърбия. Доста фрагментарно тя представя сведенията, достигнали до нас, за личната и дворцовата библиотека на Неманичите, предавана от поколение на поколение в рода им, поради това, че те са били изключителни поклонници на книжовността, читатели и автори на книги. За техните интереси днес се съди по две от най-старите сръбски книги – Мирославлево и Вукановото евангелие, както и от някои други, отличаващи се със златни и сребърни релефи на кориците и с украса от скъпоценни камъни.

Със сигурност е съществувала и богата библиотека при двора на деспот Стефан Лазаревич, издигнал в култ учеността и образоваността, който сам е чел и писал на сръбскославянски, превеждал е от гръцки, добре е разбирал латински и турски, а част от книгите му са носели печата на личния му екслибрис.

Има сигурни факти и свидетелства, доказващи, че значителна библиотека е притежавал и деспот Георги Бранкович, в която се пазела и богата ръкописна сбирка. Неговите синове също са били почитатели на книгите, а съпругата му Ангелина е притежавала собствена библиотека. Сред книгите на Бранковичите, достигнали до нас, се среща известният „Мюнхенски псалтир”, богато украсен с миниатюри.

Изследователката предполага, че значителна библиотека е имал и книжовникът Константин Костенечки, който в началото на XV в., след трагичните събития в Южна България, бяга в Сърбия.

Приет добре от владетеля Стефан Лазаревич, той развива активна педагогическа, книжовна и дипломатическа дейност, а след смъртта на своя покровител написва известното „Житие на деспот Стефан Дечански”, който е имал силно интелектуално обкръжение и се е занимавал с книжовна дейност.

Г. Стокич доказва, че значителна лична библиотека е имал и Никола де Архилупис, латински канцлер при двора на сръбските деспоти в продължение на двадесет години. Бил е високообразован, знаел е отлично латински и италиански език, а като вещ дипломат е участвал в много от преговорите, които са водели деспотите на Сърбия. От библиотеката му са запазени произведения както на римски класици, така и на италиански хуманисти, сред които е и „Буколики” на Франческо Петрарка.

Значително място в интересното изследване на Г. Стокич заемат и българо-сръбските културни и книжовни взаимоотношения.

С историческа и научна достоверност е разкрита активната роля на цар Симеон за утвърждаването на Преслав като културен център на славянския юг и за превръщането на IX век в златен век на българската книжовност, която тогава бележи високи върхове.

Подчертана е и ролята на учениците на Кирил и Методий, които развиват активна преводаческа и преписваческа дейност в България, като създават и свое оригинално творчество – преди всичко жития, но и нови книжовни жанрове, каквито са каноните и службите. Тези жанрове стават класика, наситена с богат свят от идеи, изразени с поетически език.

Техните произведения се превръщат в образци на средновековната книжовност и оказват влияние и върху развитието на сръбската книжовност.

Значително място в проучването си Стокич отделя и на Охридската книжовна школа, създадена от Климент Охридски – един от най-даровитите ученици на Кирил и Методий.

Разкривайки делата на известни и малко известни книжовници, преписвачи, калиграфи и миниатюристи, авторката успешно е изградила историята на книгата и библиотеките в средновековна Сърбия, с която запълва едно празно поле в сръбската медиевистична наука.

Към книгата има и две изключително полезни приложения, които значително обогатяват и онагледяват нейното интересно съдържание.

След кратко пояснение за особеностите на богослужбения живот, в което авторката изтъква и необходимостта от литургически книги за неговото правилно протичане, тя дава енциклопедични статии за 16 от най-използваните в общественото и частното богослужение книги (с. 72–78), сред които са Акатист, Апостол, Библията, Ирмолог, Евангелие, Миней, Номоканон, Октоих, Паримейник, Псалтир, Служебник, Типик, Требник, Часослов и др., които и днес се използват по време на службите в Православната църква и за потребностите на дневния, седмичния и годишния богослужбен живот.

Второто ценно приложение се състои от 34 сполучливо подбрани цветни илюстрации, които са с отделна номерация на страниците. След картата на манастирския комплекс на Света гора следват цветни илюстрации на Хилендарския манастир, на новата сграда на библиотеката му, на други сръбски манастири, в които е кипял книжовен живот. Показани са и известни евангелия, сред които Асеманиевото, Мирославовото, Радославовото и редица други, като в легенда коректно са посочени източниците, от които е взет илюстративният материал, а подбраните образци сполучливо показват високите постижения в изкуството и украсата на средновековната ръкописна книга.

Изданиято е снабдено и с прецизно изработен показалец на имената, употребени в текста. Той включва над 500 имена на личности, на библиотеки, на манастири, на местности, градове и страни, заглавия на книги (главно средновековни) и значително разширява справочно-информационните възможности на рецензирания труд.

Прави впечатление и богатата библиография към книгата, която включва 107 главно сръбски източника, разделени на монографии – 64 и 43 статии, наредени обратно хронологично по годината на публикуване.

Добро впечатление прави активната публикационна дейност на сръбските учени в областта на медиевистиката. От 1966 до 2007 г. в страната са публикувани 62 книги, които имат за обект историята, литературата, изкуството, духовния и книжовния живот през Средновековието в Сърбия.

Хронологичният обхват на статиите е от 1954 до 2007 г. Част от тях са публикувани в сп. „Библиотекар“ – орган на Библиотечното дружество на Сърбия, в „Летопис Матице српске“ (Нови Сад), „Библиографски вјесник“ (Цетина), „Археографски прилози“ (Белград), както и в сборници, посветени на проучвания на известни сръбски манастири, играли важна роля в духовния и книжовния живот на страната през Средновековието като Хилендар, Високи Дечани, Грачаница, Студеница, Николица и др.

Няма съмнение, че сръбската медиевистична наука е получила една ценна книга, която се чете с интерес и има за предмет тематика, която е близка и на нас българите. В нея по един знаменателен начин тя е поднесла резултатите от изследването си, посветено на историята на книгата и библиотеките в средновековна Сърбия. Достоянство на труда на авторката е и това, че тя е разкрила успешно процесите на сръбската книжовност не изолирано, а в условията на европейския културен и духовен контекст.

От сърце пожелавам на проф. Стокич трудът ѝ да бъде последван и от други успешни изследвания, така че след време Сърбия да има цялостна история на своите библиотеки.

Книгата ще бъде интересна за студентите по библиотекознание, изучаващи феномените книга и библиотеки, но според мен тя ще бъде полезна и за историците и теоретичите на средновековната култура, а също и за изследователите на културно-историческото наследство на балканските страни, които поради това, че имат близка историческа съдба, историята на книгата, на библиотеките и на културните институции също имат сходна участ и история на поява и развитие.

